

*Оксана Герасименко,
начальник відділу освіти
Уманської міської ради*

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ІНСТИТУТУ ПОПЕЧИТЕЛЬСТВА В СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Розкрито передумови створення інституту попечительства та з'ясовано, що на початку XIX століття з'являється посада попечителя навчального округу, в обов'язки якого входили не тільки організаційні питання, а й контроль за адміністративно-господарською роботою керівників освітніх установ. Проаналізовано нормативно-правову базу, яка визначала принципи державно-громадського контролю діяльності середніх навчальних закладів. Досліджено основні напрями діяльності почесних попечителів гімназій, прогімназій та реальних училищ: контроль за діяльністю освітньої установи; турбота про матеріальне забезпечення закладу, як залучення коштів, так і їх витрати; організація та проведення різного роду заходів; участь у засіданнях педагогічної ради та господарського комітету тощо.

Ключові слова: *попечитель, попечительська рада, середні навчальні заклади, навчальний округ, нормативно-правова база.*

Раскрыты предпосылки создания института попечительства и выяснено, что в начале XIX века появляется должность попечителя учебного округа, в обязанности которого входили не только организационные вопросы, но и контроль за административно-хозяйственной работой руководителей образовательных учреждений. Проанализировано нормативно правовую базу, которая определяла принципы государственного общественного контроля деятельности средних учебных заведений. Исследовано основные направления деятельности почетных попечителей гимназий, прогимназий и реальных училищ: контроль за деятельностью образовательного учреждения; беспокойство о материальном обеспечении заведения, как привлечение средств, так и их расходы; организация и проведение разного рода мероприятий; участие в заседаниях педагогического совета и хозяйственного комитета и т.п.

Ключевые слова: *попечитель, попечительский совет, средние учебные заведения, учебный округ, нормативно-правовая база.*

The backgrounds of the guardianship institution have been revealed. It was found that in the early 19th century the post of school district guardian has been created. This person solved not only organizational matters, but also controlled over the administrative work of educational institutions heads. The

regulatory framework, setting out the principles of state and public control of secondary schools activity have been analyzed. The main directions of honorary high schools and real schools guardians' activity have been studied. The directions are the following: control over the educational institutions activities; concern for the material welfare of institution as raising funds and their costs; various activities' organization and conducting; participation in meetings of teachers' council and economic committee.

Key words: *guardian, guardian committee, secondary schools, school districts, legal framework.*

Процес сучасного суспільно-політичного та соціально-економічного реформування освітньої політики України спричинив значні зміни у всіх сферах життєдіяльності. Подолати соціальні наслідки реформ можливо лише шляхом удосконалення методів і технологій організації соціальної, освітньої та інших видів суспільної діяльності. У зв'язку з цим у сучасному суспільстві актуалізувалися проблеми ефективного функціонування інститутів та організацій. У переліку останніх суттєву роль мають відіграти попечительські ради, на які покладається здійснення державно-громадського управління навчальними закладами. Організація та діяльність попечительських рад кінця XIX – початку XX століття має багатий досвід, який дасть змогу використати позитивні уроки минулого в сучасних умовах.

Аналіз літератури, у якій висвітлюється історія створення та діяльності попечительських рад кінця XIX – початку XX століття, дав змогу виявити ряд досліджень, що розглядають означену проблему в контексті реформування і управління освітою, доброчинності у розвитку освіти, з-поміж яких праці: Л. Березівської, Б. Борисова, Л. Гаєвської, С. Галіуліної, В. Корнієнко, І. Лікарчука, І. Леготіної, І. Мартинової, Н. Сейко, І. Федорової, В. Халамендик та ін. Однак у їхніх розвідках попечительські ради розглядаються лише дотично до основної досліджуваної ними проблеми.

Мета статті – розкрити передумови створення інституту попечительства та проаналізувати діяльність почесних попечителів середніх навчальних закладів кінця XIX – початку XX століття.

У Російській імперії, завдяки нормативно-правовому врегулюванню, була сформована чітка система попечительства про народну освіту, зокрема в галузі середньої освіти. Поняття «попечительство» має багатовікову історію, проте на початку XIX століття, зі створення у 1802 році Міністерства народної освіти, воно набуває офіційного статусу. Відповідно до Імператорського Указу (1803) територія Російської імперії була поділена на 6 навчальних округів (Московський, Віленський, Дерптський, С.-Петербурзький, Харківський, Казанський), в кожному із яких у 1803 р. вводилася державна посада попечителя навчального округу. Першими попечителями були члени головного правління училищ. У їхні

обов'язки входило відповідати за «благоустрій» всіх ввірених навчальних закладів, піклуватися про поширення і успіхи народної освіти, двічі на рік подавати звіт міністру освіти [15, с. 53–54].

У цей час попечительство розширює свою діяльність – від опіки, турботи про долю конкретної особи до піклування про різні галузі життя суспільства.

До 1835 року управління округом знаходилося у відомстві училищного комітету, що був при кожному університеті, і права попечителів були обмежені, вони не могли давати розпорядження, а лише висловлювати міністру свою думку, додаючи її до звіту університету. З 1835 року попечитель стає начальником всіх навчальних закладів округу. Йому надавалося право вибирати директорів гімназій та затверджувати на посади інспекторів і вчителів, розширювалася його влада на господарські питання. Тоді ж були визначені йому в допомогу помічник, якому він міг довірити яку-небудь частку управління на свій розсуд, і вчений чиновник для особливих доручень, у званні інспектора казенного училища округу, а для наради про начальні та господарські справи була заснована попечительська рада, канцелярія якої була у той же час канцелярією попечителя. Розширювана поступово влада попечителя у той час не поширювалася лише на створення нових навчальних закладів і їх реорганізацію, а й на деякі важливі випадки, що потребували дозволу міністра. При кожному попечителі створювалася попечительська рада, в якій, під його головуванням, засідали помічники попечителя, окружні інспектори, директори навчальних закладів та деякі професори університету і викладачі (на особливе запрошення) [11].

Метою попечительських рад, що існували у XIX – на початку XX століття у Російській імперії, було не тільки залучення коштів населення округу і матеріальна підтримка обдарованих дітей, а і встановлення державно-громадського контролю за роботою навчального закладу та координація діяльності регіональних і місцевих (губернських, повітових, окружних, міських) органів самоврядування в управлінні навчальними закладами.

Попечительські ради мали свої статuti, які затверджувалися Міністерством внутрішніх справ за згодою Міністерства народної освіти. Отже, діяли вони під контролем міністра внутрішніх справ і губернатора, як його представника в губернії, та міністра освіти. Існували попечительські ради за рахунок членських внесків (близько 10 рублів); очолювали їх, як правило, дворяни (переважно ті, хто мав великі статки і високе суспільне становище).

Попечительські ради працювали в умовах гласності, обов'язково вели журнали з протоколами засідань, на яких обговорювали свої проблеми, вирішували нагальні справи, заслуховували фінансові звіти, які публікувалися в пресі.

Розгляду попечительської ради підлягали, за призначенням самого попечителя, справи адміністративні і ті, що стосувалися навчальної частини; виконавцем її рішень був попечитель.

У кінці 50-х років XIX століття ситуація починає суттєво змінюватися, коли в атмосфері гласності і наростання суспільного піднесення попечительство одержало особливо широкий розмах. Нова освітня ситуація потребувала суттєвих змін нормативної бази. У зв'язку з цим, 20 березня 1860 року було прийнято спеціальне «Положение о Советах при Попечителе учебных округов» [9]. Сама назва документу вказувала на його суспільну і демократичну спрямованість. Знову посилилась колегіальність у роботі попечителів, а їх обов'язки дещо обмежились, зокрема: «перш ніж прийняти рішення, попечитель повинен був попередньо обговорити питання на раді [4; 15].

Проте, крім попечителів навчальних округів відповідно до Статуту 1828 року при гімназіях і прогімназіях та реальних училищах з'являється посада почесного попечителя. Їм надавалося право піклуватися про матеріальний благоустрій навчальних закладів, слідкувати за їх господарською та управлінською діяльністю, а самі вони могли бути присутніми на педагогічних радах.

Поняття «попечительство у справі народної освіти» розглядалося у двох аспектах: попечительство як державна служба і попечительство як благодійність, піклування про нужденних [4]. В обов'язки останніх входило не тільки нагляд за діяльністю освітніх закладів, а й благодійність членів самих рад, залучення ними додаткових коштів, організація різного роду заходів, збір коштів на утримання конкретного закладу. Слова «попечительство» і «благодійність» у той час вважались синонімами [11].

Значною подією в розвитку попечительства стало те, що, починаючи з другої половини XIX століття, при навчальних закладах почали створюватися попечительські ради – «для сприяння успішному, з боку суспільства, розвитку даного навчального закладу» [Попечительство и благот. Деятельн]. У містах, де було декілька начальних закладів (гімназія, прогімназія, народне училище), могла бути утворена єдина для всіх них попечительська рада, або кожен навчальний заклад міг мати свою власну попечительську раду.

10 травня 1860 року затверджується «Положение о женских училищах ведомства Министерства Народного Просвещения» [7], відповідно до якого в кожному жіночому училищі вводиться посада попечительниці, яка обирається його попечительною радою і затверджується попечителем навчального округу. Створення попечительської ради, її штат і структура чітко регламентувалися законом. Склад попечительської ради включав п'ять постійних і два виборних члени. Постійними членами були: попечительница училища, повітовий представник дворянства, директор училища або гімназії, міський голова або бургомістр і начальниця

училища. Виборні члени обиралися радою: один із дворян або чиновників, інший – із купецтва. Попечительниці училища надавалося почесне головування в раді [7].

У наступні роки приймаються Високо затвердженні «Устав гимназий и прогимназий» (1864) [18], «Положение о женских гимназиях и прогимназиях ведомства Министерства Народного Просвещения» (1870) [6], «Проект устава реальных училищ ведомства Министерства Народного просвещения» (1871) [14], в яких детально описувалися напрями діяльності, процедура призначення та звільнення, права та обов'язки почесних попечителів середніх навчальних закладів. Так, почесний попечитель гімназії, прогімназії або реального училища обирається на три роки тими особами або організацією, за рахунок якого утримується освітня установа. Почесний попечитель гімназії або прогімназії затверджується на посаді попечителем навчального округу, а реального училища – наказом по міністерству народної освіти.

У тих навчальних закладах, які утримуються за рахунок приватної особи, почесний попечитель обирається цією особою, якщо вона сама не виявить бажання займати цю посаду. Якщо освітня установа існує завдяки декільком організаціям або приватних осіб, то в такому випадку всі вони обирають одного почесного попечителя [6; 14; 18].

Почесний попечитель стежить за управлінням і станом навчального закладу, але сам не робить ніяких розпоряджень, а повідомляє тільки словесно або письмово і безпосередньо керівництву установи про помічені ним які-небудь недоліки, або ж доповідає про них педагогічній раді або господарському комітету, і якщо його зауваження залишалися без уваги, доносив про це попечителю навчального округу. Також почесному попечителю надавалося право контролю за дійсним і правильним розпорядженням коштів, що надходять від земств, організацій або приватних осіб, на утримання або в розпорядження навчального закладу. Він брав участь у складенні кошторису і міг в будь-який момент перевірити витрати. Почесний попечитель займав на зібрані педагогічної ради і господарського комітету перше місце, хоча і не головував. Почесні попечителі, доки перебували на цій посаді, вважалися на державній службі і їхня посада відносилася в гімназії і реальному училищі до V класу, а в прогімназії – до IV. Вони носили такий же мундир, який призначався і для директора навчального закладу [6; 14; 18].

При жіночих гімназіях та прогімназіях почесні попечительниці обиралися та затверджувалися в такому ж порядку, як і в інших середніх навчальних закладах.

Новим поштовхом до посилення суспільної складової в діяльності попечителів стало прийняте 26 березня 1907 р. «Положение о попечительствах при начальных училищах». Відповідно означеного документу на попечительські ради покладалось в основному матеріальне забезпечення

початкових училищ. Їм дозволялося приймати пожертви грошима, навчальними посібниками, одягом та іншими предметами, влаштовувати концерти і публічні читання, з відповідного дозволу попечителя навчального округу [8].

Щодо шкільних попечителів, то вони тримали на контролі пропуски уроків учнями, здійснювали безпосередню допомогу вихованцям з бідних сімей, контролювали і організовували підвезення та харчування дітей, відкривали нічліжки, а також відслідковували долі обдарованих дітей та подальше їх працевлаштування [8].

Починаючи з 1910 року, діяльність попечительських рад значно розширюється. Так, наприклад, вони одержали право реально впливати на зміст освіти. А у липні 1914 року були затверджені «Правила о частных учебных заведениях» [12], за якими всі існуючі в них попередні ради (училищні, господарські ради і комітети) реорганізовувалися в попечительські. Особливо слід відзначити, що члени попечительських рад представлялись до нагород «за усердную и полезную их деятельность». Попечитель навчального округу двічі на рік мав право подати до Комітету про службу чинів громадського відомства кандидатури для представлення до нагород за службові і неслужбові відзнаки у народній освіті, після попереднього погодження з міністром народної освіти [Правила, Нормат-правов. врегулюв.].

Проте незважаючи на значні успіхи в організації та діяльності попечительств в освітній сфері, у 1917 році відбулися суттєві перетворення, які перекреслили набуті досягнення у цій справі: ліквідовувалися посади попечителів навчальних округів, а такі типи навчальних закладів як гімназії, прогімназії та реальні училища зникли.

Отже, початок ХІХ століття ознаменувався посиленою увагою до такої управлінської організації як інституту попечительства. Започатковується посада попечителя навчального округу, в обов'язки якого входили не тільки організаційні питання, а й контроль за адміністративно-господарською роботою керівників освітніх установ. До початку ХХ століття попечительство набуває чіткої системи завдяки прийняттю та затвердженню значної кількості нормативних документів, в яких визначалися принципи державно-громадського контролю діяльності середніх навчальних закладів. Відповідно до законодавства при гімназіях, прогімназіях та реальних училищах затверджується керівна посада – почесного попечителя. Основними напрямками його діяльності слід назвати такі: контроль за діяльністю освітньої установи; турбота про матеріальне забезпечення закладу, як залучення коштів, так і їх витрати; організація та проведення різного роду заходів; участь у засіданнях педагогічної ради та господарського комітету тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) / упор. : В. М. Константинова, І. І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. – Т. І. – К. : Освіта України, 2006. – 527 с.
2. Борисов Б. Ю. Попечительский совет Псковской Мариинской женской гимназии // Б. Ю. Борисов // Социально-политическая история XVIII–XX вв. – 2004. – № 1. – С. 105–107.
3. Галиуллина С. Д. Нормативно-правовое регулирование института попечительства в народных училищах Российской империи / С. Д. Гаиуллина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/5/istoriya/galiullina.pdf.
4. Из истории попечительства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://popечitel.ykt.ru/page/index/2499>.
5. Козлов О. М. Кролевецькій жіночій гімназії – 125 років [Електронний ресурс] / О. М. Козлов. – Режим доступу : http://daso.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=81
6. Положение о женских гимназиях и прогимназиях министерства народного просвещения (1870 г.) // Хрестоматия по истории педагогики / под ред. С. А. Каменева, сост. Н. А. Желваков. – М. : [б. и.], 1936.
7. Положение о женских училищах ведомства Министерства Народного Просвещения // Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1884.
8. Положение о попечительствах при начальных училищах // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1907. – Ч. 11. – С. 4–6.
9. Положение о Советах при Попечителе учебных округов // Полное собрание законов Российской Империи. – Собрание Второе. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1885.
10. Попечители почетные [Электронный ресурс] // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/82083/Попечители.
11. Попечительство и благотворительная деятельность в Нижегородской губернии до 1917 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gorbibl.nnov.ru/blagotvoritelnostnn>
12. Программа реформ П. А. Столыпина [Электронный ресурс] // Документы и материалы : в 2-х т. Т. 2. – Режим доступа : <http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2tom.php>
13. Проект устава низших и средних училищ, состоящих в ведомстве министерства народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1860. – апрель. – С. 85–163.

14. Проект устава реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – Ч. 155. – С. 24–43.
15. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Изд. Министерства Народного Просвещения, 1902. – С. 53–54.
16. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. – Т. 4 (1865–1870 гг.). – СПб. : Тип-я Императорской Академии Наук, 1871. – С. 1620–1629.
17. Свод печатных рецензий на проект устава средних и низших учебных заведений, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1861. – Ч. 109. – С. 244–310.
18. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства Народного Просвещения 1864 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://museum.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=13092&ob_no=12999